

Бранимир Ђ. ЧОВИЋ*
Паневропски универзитет
Бања Лука

Оригинални научни рад
Примљен: 14. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

СЛИКА „ДРУГОГ” И НАРАТИВНЕ СТРАТЕГИЈЕ У ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ ИВЕ АНДРИЋА И ТИХОМ ДОНУ МИХАИЛА ШОЛОХОВА

Овај рад представља наставак широко и амбициозно замишљене студије о слици „другости” у *Травничкој хроници* Иве Андрића. Овај пут и у поређењу са истом проблематиком у *Тихом Дону* Михаила Шолохова. Наиме, оба романа су структурирани по једном заједничком семантичком моделу: „своје”–„туђе”, који представља конструктивну доминанту у композицији и разливен је дуж читаве романескне структуре. Осим тога, епске структуре ова два историјска романа смештена су у реалне историјске оквире: *Травничка хроника* у тзв. „консулска времена” од 1807–1814. године, везана за Травник као везирски град; радња *Тихог Дона* траје од 1912–1922. године, у време трагичних сукоба међу донским козацима у Октобарској револуцији и грађанском рату. Уз то, дихотомија „своје”–„туђе” на посебан начин одређује и модел нарације у ова два романа хибридног жанра који представља оригинални спој класичног и модерног.

Кључне речи: компаративна истраживања, историјски роман, семантички модел, дихотомна структура „своје”–„туђе”, наративни модели, фикција и имагинација.

Овај рад је тек део студије о слици „другости” у *Травничкој хроници* Иве Андрића и *Тихом Дону* Михаила Шолохова који су структурирани према једном од најчешћих семантичких модела у модерном историјском роману: „своје”–„туђе”. Слика „другости” представља конструктивну доминанту у композицији ова два романа јер је разливена по читавој наративној структури (в. Лотман 1969).

Игром случаја, оба романа завршена су готово у исто време: *Хроника* – 1942, а *Тихи Дон* – 1940. године. Осим тога, епске структуре ова два историјска романа смештена су у реалне, строго омеђене историјске оквире: *Травничка хроника* у тзв. „консулска времена”, што трају од 1807. до 1814. године, везана за Травник као везирски град; радња *Тихог Дона* траје од 1912.

до 1922. године, између осталог, у време раскола и трагичних сукоба међу донским козацима који су постали руска Вандеја (међу „туђим” – „црвеним” и „својим” – „белим”) у Октобарској револуцији и грађанском рату.

Травничка хроника и *Тихи Дон* се у толикој мери усмеравају ка обухвату „страности” да се може рећи да се у центру компаративног програма истраживања ових романа налазе имаголошки аспекти, тј. питања која се односе на странца како га види друга култура, било да га одбија, што је чешће, било да га донекле прихвата и постепено усваја, што је крајње ретко. Притом, између оног ко стиже и оних који га примају јавља се узајамна „туђост”. Заједничко осећање „другости” и код Травничана и код донских козака у односу на све остале је осећање изузетности, да су због нечег посебни, узвишенији, да су створени за нешто боље и више. Дихотомија „своје” – „туђе”, између осталог, на посебан начин одређује и модел наратије у ова два романа хибридног жанра јер представљају оригинални спој класичног и модерног историјског романа.¹ У *Историји руске совјетске књижевности* Виходцева *Тихи Дон* је понео жанровску одредницу „романа-епопеје”, а спецификован је као „квалитативно нови спој епоса и историје” (1970: 289). „Историја је човекова природа” – вели Маркс. У друштвеној историји, у кризним временима, ратовима и револуцијама, ставља се на пробу људска природа. У њима се проверавају хумане вредности, веза између човекове суштине и његове егзистенције.

У формално-граматичком смислу оба романа су примери тзв. „ер-форме” или „објективног приповедања”, са 3. лицем заменица и личних глагола. Међутим, упркос томе они представљају примере оригиналног споја класичног и модерног приповедачког поступка. Тако, рецимо, у *Травничкој хроници* битно је другачији у хронолошком смислу „лик аутора”: с једне стране, „свог” (оновременог босанског летописца и хроничара, непосредног сведока догађаја које описује) и, са друге – „туђег” (оновременог, који слика и цени људе и догађаје са одстојања од око века и по, а са свог свезнајућег виси, који је изван и изнад епског догађаја), а прате их битно различите наративне стратегије и различити поступци у изношењу епског догађаја. Сличне су ауторове „маске” и у *Тихом Дону*: с једне стране, „свог”, оновременог провинцијалног летописца, имперсоналног носиоца колективног јавног мњења, народског казивала и егзалтираног сведока епског догађаја, који својим субјективним ставом боји исказ и бројним речима локалног дијалекта, а уз то и посебно речима субјективне оцене, усталаса средњу наративну интонацију, карактеристичну за „објективно приповедање”, а, са друге стране, „туђег”, оновременог модерног хистора, који са одређене временске дистанце објективно слика људе и догађаје, а интонација му је превасходно мирна, средња. Овај први „лик наратора” заступљен је у првој књизи *Тихог Дона*, јер се радња одвија на нивоу микрокосмоса, а започиње породичном хроником Мелеховљевих, пола века пре основног тока радње. Стицајем несрећних околности Мелехови су добили надимак Турци и тиме били обележени као „туђи” у односу на остале

¹ „Код пажљивог читања текста првог тома Тихог Дона дају се учити преплитани поетских норми класичног реализма, натурализма, симболизма, имажинизма” (Бабовић 1986: 69).

сељане због свог мелеског порекла и црнпурасте пути. Основна радња *Тихог Дона* је смештена у реалне историјске временске оквире једног десетлећа (1912–1922), а између два легендарна времена.² Отуд му је тешко одредити жанровску подврсту; у њега се сливају многе врсте и подврсте: и епа, и драме, и лирике. И зато што је и све остало у овом роману-епопеји, или роману времена и простора посве оригинално. То је и историјски роман, и породична хроника седам породица, и социјални, и љубавни роман, али и пример поетске прозе, преплављене мноштвом лирских дигресија.

Дихотомија „својег“ и „туђег“ „ауторског лика“ у *Травничкој хроници* наговештена је већ у „Прологу“ и у I поглављу; у *Тихом Дону* – у I књизи, да би затим била стриктно спроведена као осмишљен стилски поступак дуж читаве структуре. У *Тихом Дону* доминира форма „сказа“,³ или блиска јој варијанта тзв. „субјективизираниг приповедања“, у којима се, иако је формално-граматички наратор изражен у 3. грам. лицу, преноси субјективна сфера свести учесника епског догађаја, са персоналном или плуриперсоналном тачком гледишта старовременског казивача као носиоца колективног јавног мњења.⁴ У *Травничкој хроници* превладава ова друга стратегија – тзв. „субјективизираниг приповедања“, мада у неким деоницама, посебно у животописима четворице лекара (Давне, Марија Колоње, Мордо Атијаса, фра Луке Дафинића) има трагова „сказа“.⁵ У *Тихом Дону* о донским козацима се казује као о људима посебног соја; они су припадници средњег сељаштва, социјално неутралног, лојалног царској власти, те се отуд противе револуцији. Они су *ратари*, „своји“ на својој земљи, а за узврат су били по потреби и *ратници*. Честе су деонице текста прве књиге романа у којима се говори о начину живота козака *ратника* и *ратара*, што их чини другачијим у односу на остале сељаке: о косидбама, жетвама, играма и песмама, риболову, свадбеним обичајима. Отуд су и козаци, попут Травничана, поносни на свој повлашћени статус у Руској империји и не дозвољавају да их ико пореди са осталим сељацима. Они су „своји на своме“, а сви други су „туђи“. Пример

² У наслову *Тихи Дон* дат је најопштији тајновити смисаони план у целини, преузет из фолклора и репрезентује дело у целини, о чему сведочи лирски мото од две старе козачке песме, са готово потпуном, и то архаичном парадигмом: *тихий Дон, тиха Дона, тиху Дону...* Око овог фолклорно-поетског наслова тајновита смисла, попут орнамента се свијају два венца од двеју старих козачких песама, исплетена све од самих метафора и антропоморфизама и својеврсан су лоровор и трновит венац – а у част негдање козачке славе која је скупо плаћена на бојном пољу. Захваљујући томе, тајновити смисао „лутајуће синтагме“ „тихи Дон“ почиње да се одгонета, поступно – из поглавља у поглавље – све до самога краја, када се главни јунак Григорије Мелехов нађе на прагу родне куће са јединцем сином на рукама, и „то је било све што му је остало у животу, што га је још зближавало са земљом и читавим тим огромним светом који је бљештао под хладним сунцем.“ Тиме се читава епска структура опасује прстенастом конструкцијом (као и у *Травничкој хроници*), а главни јунак Григорије као да је на почетку романа изахао из легендарног херојског и трагичног времена двеју козачких песама, а на крају одјахао у ту исту козачку легенду – пут бескрајног неба и „хладног сунца“.

³ Казивање козака Христоње о томе као је са оцем тражио благо на Меркуловом кургану. (Шолохов 1965: I, VI, 19)

⁴ Види: Породична хроника породице Мелехов (Шолохов 1965: I, 1, 3–5).

⁵ Наводимо за ову прилику само неке од „сигнала“ „сказа“: „Такав је лекар био Cesar d Avenat“; „Такав је био фра Лука Дафинић, *ликар*“; „Тако се Дембо шалио и у шали претеривао до смрти“; „Тако се фра Лука Дафинић носио са својим великим и малим противницима и тако их је лечио, бранио и хранио“ (Андрић 1963).

„другости” забележен је већ на првим страницама прве књиге романа, у дијалогу између Аксиње и Григорија, када му она предлаже да зарад своје „зобраћене везе” напусте село и оду у рудник, а овај то одбија одлучно уз образложење да не може то да учини јер је *осећање части јаче од страсти* и наводи два разлога: он је *ратар* и *ратник* и као прво, не може да напусти очевину и, друго, очекује га служба у армији.⁶ Страсном љубављу Григорија и Аксиње започиње и трагично се завршава роман. Повремена брачна неверства осталих удатих козакиња, док би им мужеви били на обавезним годишњим логоровањима, сеоско јавно мњење не осуђује ако се то чини кришом, па макар и неуспешно. Међутим, страсна веза удате Аксиње и млађаног Григорија, који се не труде да то сакрију, изазива у сељана неразумевање, збуњеност, па и осуду. Повремене ванбрачне везе не наилазе на осуду чаршије јер се то сматра за нешто уобичајено, разумљиво, „своје”, али страсна јавна ванбрачна веза се противи моралним кодексима козака, неразумљива је, „туђа” и отуд је за сваку осуду.⁷

Надаље, однос према свему „другом”–„туђем” у оба романа прате разне врсте фобија. У *Травничкој хроници* еурофобија је заступљена дуж читаве романескне структуре и присутна је код травничких Турака, као и боснофобија – код странаца, посебно код француског конзула Пјера Давила: прва – као одраз два мита о томе да су Травничани другачији у односу на сав остали свет, а у вези са тим тежња ка самоизолацији и осећању да не припадају Европи; друга – у виду тврдње да је спас за примитивну босанску средину да прихвати традиционалну западноевропску културну парадигму, а промовише је сваком приликом у контакту са припадницима хришћанских свештеника канцелар Конзулата млади Дефосе. У *Тихом Дону* сви дошљаци код козака изазивају одређено подозрење, презир, па и мржњу.⁸ Тако, примера ради, када совјетска власт покушава да придобије козаке, понудивши им земљу и слободу, они се нађу у чуду, јер они те привилегије већ имају.

Уместо еврофобије и свих других многобројних фобија које владају између припадника разних конфесија, једне према другој, у *Тихом Дону* присутне су готово у свакој епизоди примери „туђе другости” сваке врсте и према сваком другом припаднику било ког социјалног слоја Руске империје.

Као значајне компоненте у Андрићевом приповедању могу се издвојити четири *locus*-а, као обележја идеалног затвореног простора за причу и приповедање: *хан*, *тамница*, *кућа (на осами)*, а у *Травничкој хроници* – „*Софа у Лутвиној кахви*” (Цвијан 1990). Романескни свет *Травничке хронике*, будући затворен у строге временске оквири између „Пролога” и „Епилога”: између два „разговора бегова на Софи Лутвине кахве”, поприма још једну значајну особеност: структуриран је према једном од најчешћих семантичких модела – „своје”–„туђе” и представља конструктивну доминанту у композицији како

⁶ Види: Шолохов 1965: I, XII, 29.

⁷ „Так необычайна и явна была их *сумасшедшая связь*, людей не совестясь и не таясь, [...] что теперь при встречах почему-то *стыдились на них смотреть*” (Шолохов 1965: I, XII, 28)

⁸ Еклатантан пример је однос козака села татарског према дошљаку комунисти Штокману и његовој тврдњи да су козаци пореклом одбегли кметови.

романа у целини, тако и у већини јединствених структурно-семантичких делова који чине наративну структуру.

1. Овом дихотомијом, наиме, започиње (последњег петка октобра 1806. г.) и завршава се (последњег петка маја 1814. г.) разговор бегова: оба пута са беседом најстаријег угледног Хамид-бега Тескеречића. У „Прологу“ он даје свој суд о привременом крају „свог“ утемељеног вековима начина живота у везирском граду и успостављању новог „туђег“ који доносе „консулска времена“, да би у „Епилогу“, у незавршеној беседи, сада већ онемоћали Хамид-бег, наговестио повратак привремено прекинутог „свог“ начина живота, када су „пушећи сви уживали у доброј, победничкој тишини“. Тиме је читава епска структура ојачана тзв. прстенастом конструкцијом, а истовремено се на симболичан начин наговештава низ епских догодовштина, организованих по истом структурно-семантичком моделу у виду исте те оквирне дихотомије „своје“–„туђе“. Међутим, ова ничим непомућена травничка тишина постаје лутајућа поетска слика која низом трансформација прераста у један од симбола „другости“ у виду још једне, нове дихотомије у низу дихотомија „своје–туђе“. Тако је за младог Дефосеа то опсесивна „смртоносна тишина“, коју запажа у свему што га окружује.⁹

2. Ова дихотомија, између осталог, одређује и природу историјских извора: с једне стране, „туђих“ (са преписком и мемоарима Пјера Давила, француског конзула у Босни и његових сарадника – Дефосеа и Давне, као и преписком Паула фон Митерера и Јакоба фон Паулића, аустријских конзула у Босни, и неких других), а, са друге стране, иако мање важних, „својих“, домаћих извора (пре свега *Летописа франевачког манастира у Крешеву* и неких других).

3. Најпосле, дихотомија „своје“–„туђе“ на посебан начин, како рекосмо, одређује и наративну стратегију, са битно другачијим „ликом аутора“ у односу према традиционалном: с једне стране, „свог“ (оновременог анонимног летописца и хроничара, као носиоца колективног јавног мњења, са тачком гледишта *ad oculus*) и, са друге, „туђег“ (оновременог који слика и цени људе и догађаје са одстојања од око века и по, са свог свезнајућег и свевидећег виса који је изван и изнад епског догађаја). Онај први, увођењем читаоца у игру користи се битно различитим поступком у изношењу епског догађаја, којим се успоставља приснији однос у тријадном низу: *аутор – епски догађај – читалац*.¹⁰ Низ наве-

⁹ „Тако се његова машта сваке ноћи игра његовим чулима и његовом амбицијом па га онда напушта и предаје *смртоносној босанској тишини*; и сад га дах те тишине мучи и нагриза. [...] И само певање, које понекад допре с пута или из неке авлије, није било друго до један дуг лелек затрпан тишином на извору и на утоку, као саставним и најречитијим делом песме. [...] Њему је било јасно да је ова тишина уствари смрт у другом облику, смрт која оставља човеку живот, као љуштуру, а одузима му могућност да живи“ (Андрић 1963: 134, 136).

¹⁰ „Домаћи Турци су били, *као што смо видели*, забринут и зловољно су помињали могућност доласка консула“ (Исто: 18); „Вести о доласку страних консула, *као све вести у нашим крајевима*, јављале су се изненада, расле до фантастичних сразмера а затим нестајале одједном, да би се после неколико недеља опет појавиле новом снагом и у новом облику. Усред зиме, *која је те године била блага и трајала кратко*, ти су гласови добили први изглед стварности“ (Исто: 19); „Поворка, *као што се види*, није била ни иначе много свечана ни многобројна...“ (Исто: 22); „Као веза између Конака и новог консула служио је везиров лекар и тумач *César d' Avenat*, кога су и Османлије и *наш свет* звали Давна“ (Исто: 24); „У тим необичним временима и под околностима *о којима ћемо још говорити*, Давил је бивао наизменце новинар, па војник, добровољац, у рату у Шпанији...“ (Исто: 26); „Дуго би и излишно било причати те конзулске буре

дених примера потврђује оправданост наше дистинкције између два „ауторска лика”: „свој”, оновременог и „туђег”, оновременог, где о синхроности оновременог наратора са епским догађајима сведочи релативна употреба сва три глаголска времена у релацији према прошлости, тј. у релативној употреби.

Сличне су ауторове „маске” у *Тихом Дону*: с једне, „својег”, оновременог провинцијалног летописца, егзалтираног сведока, који својим субјективним ставом као припадник козачког дијалекта боји исказ и тако усталаса бројним речима субјективне оцене средњу наративну интонацију, карактеристичну за „објективно приповедање”, а, са друге стране, „туђег”, оновременог модерног хистора, који са одређене временске дистанце објективно слика људе и догађаје. Ова дихотомија „својег” (оновременог) и „туђег” (оновременог) „ауторског лика” у *Травничкој хроници* наговештена је већ у „Прологу” и у I поглављу; у *Тихом Дону* – у I тому, да би затим била стриктно спроведена као осмишљен стилски поступак дуж читаве структуре и може се идентификовати поступком „пажљивог читања” по неколиким језичко-стилистичким „сигналимa”, пре свега по употреби локалне, дијалектске лексике и фразеологије.¹¹

4. *Травничка хроника* је пре свега историјски роман, јер је цео сиже прожет одјецима Наполеонових ратова у Босни, која се налазила на периферији значајних историјских збивања. У њој се укрштају два модела и две поетике: традиционалног и новог, модерног историјског романа. Елементи трансформације традиционалног у нови тип историјског романа манифестују се, између ос-

у чаши воде и све њихове борбе и смицалице од којих су многе биле смешне, неке жалосне, а већина непотребна и безначајна. *А многе од њих и тако нећемо моћи заобићи у току нашег причања.*” (Исто: 98); „Од онога дана кад је, као што смо видели, напустио Сплит [...] младић [Дефосе] је уствари непрестано у додиру с том тишином и у сталној борби са њом” (Исто: 135); „Тако изгледа, типично узевши, постанак, развој и свршетак узбуна по нашим варошима.” (Исто: 153); „*Видели смо да је госпођи Давил, кад је стигла у Травник, требало времена и стрпљења да стекне поверење братара и наклоност дољачког света*” (Исто: 187); „То су били, *као што смо видели*, Давна, Колоња, Мордо Атијас и фра Лука Дафинић. *Давну смо већ од почетка упознали као тумача и привременог чиновника Француског конзулата.*”; „*Сад се види да смо се преварили да се од све четворице травничких лекара најмање може казати о Морди Атијасу*” (Исто: 221); „И то поред све мржње која је, *као што смо видели*, и даље увек постојала према Конзулату као таквом” (XVIII, наш курзив).

¹¹ „Разно *гутарили* и о жене Прокофија: одни утврђдали, што красоты она досель *невиданной*, другие – наоборот. Решилось все после того, как самая отчаянная из баб, *жалмерка* Мавра, сбежала к Прокофию будто бы за свежей наковской. Прокофий полез за наковской в погреб, а за это время Мавра и разглядела, что турчанка попалась Прокофию *последняя из нукудышных*... Спустя время раскрасневшаяся Мавра, с платком, съехавшим набок, торочила на проулке бабьей толпе:

– И што он, милушки, нашел в ней хорошего? Хоть бы баба была, а то так... *Ни заду, ни пуза, одна страма*. У нас девки *глаже ее выгуливаются*. В стану – перервать можно, как оса; *глазюки – черные, здоровюющие, стригеть ими, как сатана, прости бог*. Должно, *на сносях дохаживает, ей-бо!*

– На сносях? – дивились бабы.

– *Кубыть, не махонькая*, сама трех вынянчила.

– А с лица как?

– С лица-то? *Желтая. Глаза тусменные*, – небось не сладко на чужой стороншке. *А ишо, бабоньки, ходит-то она...* в Прокофьевых шароварах.

– Ну-у?... – ахали бабы испуганно и дружно” (Шолохов 1965: I, I, 3–4).

талог, у новој концепцији историје, јер се писац у третману прошле историјске епохе не користи уобичајеним, стереотипним монументалним концептом тзв. „велике историје“ са истим таквим узорним знаменитим историјским актерима у преломним кризним временима европске историје, већ одјецима те „велике историје“ у забити босанске провинције. Иво Андрић нема намеру да причом о великим личностима и догађајима као узорима из прошлости створи херојску слику националне историје. Отуд је то и својеврсни културолошки роман са темом једног од граничних преломних момената у историји Босне – *консулских времена* – у време када се традиционална културна парадигма постепено разграђује, а нова, просветитељска с тешком муком успоставља, коју пре свих странаца афирмише млади Француз Дефосе, презентујући у разговорима како са својим претпостављеним, конзулом Жаном Давилом, тако и са хришћанским свештеницима, а посебице са босанским католицима. Све ово се, *mutatis mutandis*, односи и на историјски део *Тихог Дона*.

5. Сукоб, с једне стране, традиционалног „свога“, босанског начина живота и, са друге стране, наметнутог европског просветитељског, „туђе“, одређује дихотомни склоп Андрићеве *Хронике* у целини, на свим нивоима структуре – од појединих, мање-више краћих, епизода, па све до већих блокова епске структуре, и тако разливени теку основним сижејним токовима, заплъскујући повремено и споредне. Без претеривања би се могло рећи да нема ниједне странице овог романа, а да у њој нема бар одјека дихотомије „своје“–„туђе“. Истину за вољу, ова дихотомија се неутралише или сасвим брише на нивоу свакодневног живота. Примера ради, заслуга за то припала је супрузи конзула Давила, узорној мајци четворо ситне дече и верној и преданој супрузи која је, захваљујући тим својим врлинама, стекла наклоност послуге коју је ангажовала из редова припадника свих народа и конфесија.¹² Према отвореним сукобима интереса између два конзулата – француског и аустријског – аутор има почесто и иронијску дистанцу.¹³

6. Као превасходно историјски роман, посвећен преломном тренутку у историји Босне – као земље и културе „трећег света“ на периферији и Оксидента и Оријента – тзв. консулским временима од 1807. до 1814. године, са одјецима Наполеонове владавине и европских ратова, сасвим је разумљиво да је *Травничка хроника* на тематско-мотивском плану структурирана на многим супротностима у виду бинарних опозиција, са основном структурном доминантом у виду дихотомије „своје“ – „туђе“, и то у најразличитијим

¹² „У Француском конзулату усталио се од првих дана породични живот, онај прави који толико зависи од жене, у коме све промене и ударци не могу ништа против живе стварности породичног осећања, живот са рађањима, умирањима, мукама и радостима и спољном свету непознатим лепотама. *Тај живот је зрачио изван Конзулата и постизавао оно што ништа друго није било у стању да постигне, ни сила ни мито ни наговарање: зближавао је бар донекле срановнике тога Конзулата са народом овога краја. И поред све мржње која је, као што смо видели, и даље увек постојала према Конзулату као таквом*“ А после рођења четвртог детета „почеле су да стижу из травничких и долачких села бабине“, „многе беговице су послале поклоне“ (Исто: 314, 315).

¹³ „Дуго би и излишно било причати *те конзулске буре у чаши воде* и све њихове борбе и смицалице од којих су многе биле смешне, неке жалосне, а већина непотребна и безначајна. *А многе од њих и тако нећемо моћи заобићи у току нашег причања*“ (Исто: 98, наш курзив).

варијантама и модификацијама, што све заједно додатно увећава полиморфност њене епске структуре, са интерполацијама разних врста аутентичне историјске грађе, као и оригиналним поступцима Андрићеве уметничке трансформације те исте грађе.

С једне стране, роман је премрежен махом аутентичним епистолама: како официјелном дипломатском преписком, тако и личном, интимном, па ће од тога зависити њихов садржај, лексика и фразеологија, култура говора и писања.¹⁴ Са друге стране, *Хроника* је прошарана бројним инкрустацијама у виду животописа – *curriculum vitae* – не само главних, већ и неколицине споредних ликова. Има ту и оних маргиналних, иако аутентичних, заступљених са свега неколико реченица.

У *Тихом Дону* сличне, а неретко истоветне, смењују се деонице са историјским и фиктивним личностима из руске историје прве две деценије XX века, са бројним интерполацијама из аутентичних историјских извора.

У *Хроници* споменути низ *curriculum vitae* започиње животописом Давне, нимало случајно, јер је он репрезент оне мале групе житеља Травника, досељеника који влада свим језицима, али је без „својег”, који одлично познаје све религије, али је без „своје”, припадник је „трећег света”, те је отуд ван оне доминантне дихотомије „своје” – „туђе” којом се одликује већина припадника других народа и припадника разних конфесија.¹⁵ Наставак ће уследити нешто касније са додатним информацијама, са поновним наговештајем на крају овог блока да ће још бити прилике да се говори о њему. И, доиста, то ће учинити, приликом боловања конзуловог детета, када ће Дефосеа и читаоце упознати са кратким животописом сва четири лекара: Давном, Маријом Колоњом, Мордо Атијасом и фра Луком Дафинићем.¹⁶ Међутим, за разлику од Давне, конзул Давил је најизразитији носилац „свог” западноевропског просветитељства и најоштрији критичар „туђег” му, босанског, конзервативног, изолационистичког начина живота.¹⁷ Преко шкртог животописа неколицине епизодних актера хита се даље – ка животопису секретара француског кон-

¹⁴ Види: кројење и прекрајање Давиловог извештаја у три верзије о напрасној смрти султановог изасланика (капицибаше) (Исто: 51–52).

¹⁵ Међу „жртвама фаталне људске подвојености на хришћане и нехришћане”, „добрих зналаца и Истока и Запада и њихових обичаја и веровања, али подједнако презрених и сумњивих једној и другој страни”, „посредника” између два света, свакако је најимпресивнији лик лекара Марија Колоње, који у разговору са младим канцеларом Дефосеом, између осталог, каже: „Нико не зна шта значи родити се и живети на ивици између два света, познавати и разумевати и један и други, а не моћи учинити ништа да се они објасне међу собом и зближе, волети и мрзети и један и други и остати заувек странац; укратко, живети разапет, али као жртва и мучитељ у исто време.” (Исто: 275). „То су људи који знају много језика, али ниједан није њихов, познају две вере, али ни у једној нису тврди.” [...] „То је *трећи свет* у који се слегло све проклетство услед подељености земље на два света” (Исто: 277).

¹⁶ Има нечег од Гогољевог поступка у кратком скицирању портрета најзагонетнијег међу свим ликовима романа, „скептика и философа”, Марија Колоње: „То је био човек *неодређених* година, *неодређеног* порекла и расе, *неодређених* веровања и погледа и исто тако *неодређеног* знања и искуства” (Исто: 239, наш курзив).

¹⁷ „Сам Давил носи се већ годинама са планом једног замашног епоса о Александру Великом. Замишљен у 24 певања, тај епос је постао нека врста маскираног духовног дневника Давиловог. [...] У тој његовој *Александриди* живела је и Босна, оскудна земља са тешком климом и и злим људима, али под именом Тауриде. [...] Ту је била и цела *Давилова одвратност према*

сулата, младог школованог дипломате Амеди Шомет Дефосеа, у будућности аутора значајне књиге о Босни онога времена. И, најпосле, галерија главних актера романа, аутентичних историјских личности, завршава се заједничким животописом аустријског генералног консула Јозефа фон Митерера и неуравнотежене му супруге, Ане Марије, чије честе али кратке љубавне авантуре загорчавају мужу и ћерки живот и заузимају читаву једну значајну сижејну линију, опет дихотомног склопа, али су пренесени у пародијском тону, за разлику од у свему узорне породице француског консула Давила.

6.1. Од осталих актера, заступљених краћим животописима, само су злехуде судбине двојице младих Травничана прерасле на страницама романа у симболе оријенталног света: Мусе, званог Пјевач, због ретког гласа и апсолутног слуха, који се, стицајем трагичних околности, због сукоба у породици одао пићу и Абдулах-паше, који се још као млад прославио и обогатио, а кад је постављен за везира у Травнику, био је добротвор сиротиње, али је напрасно умро у најлепшим годинама, како кажу, од отрова, завештавши имање травничкој текији под једним условом – да му се сагради турбе и да му поред гроба и дању и ноћу гори воштаница. И овај пут по устаљеној схеми, под сам крај романа, следи допуна Абдулах-пашине судбине. За животне приче ове двојице несрећника млади Дефосе је сазнао из локалних хроника, усмених казивања и предања, а обе су из легенде зарад своје загонетности прерасле у симболе и тиме надилазе све претходне и потоње многобројне животописе јунака овог романа: Муса Пјевач – својом песмом на крају романа, која се постепено гаси и тоне и претходи философској контемплацији у виду унутрашњег монолога Давила о ефемерности живота,¹⁸ и наговештава „непомућену босанску тишину“, коју су на почетку романа (у „Прологу“) прижељкивали бегови на Софи Лутвине кахве и најзад је дочекали и доживели као „победничку тишину“ (у „Епилогу“); Абдулах-паша – свећом која стално гори у турбету над његовим гробом и чији се „пламен назире са прозора Консулата увек, и онда када остале светлости у вароши још не горе или су већ погашене“ (Исто: 125). Тиме он прераста оквира поетске слике и израста до симбола трајања, супротног ефемерности живота.¹⁹ Сви ти расути делови *curriculum vitae* се сукцесивно смењују у ауторовом контексту читавом дужином епске структуре и прате логички след основног магистралног историјског тока радње. Уз то, ти инкрустирани делови, засновани углавном

азијатском духу и Истоку уопште у борби његовог јунака против далеке Азије“ (Исто: 79, наш курзив).

¹⁸ „Давил је подигао поглед са писма и загледао се у отворени прозор [...]. Тада се из суседне махале јави песма, прво слабо па све јаче. То се Муса Пјевач враћа кући. Глас му је промукао и ослабио, а певање испрекидано, али га пиће још није дотукло [...] Сад је Муса зашао за угао своје махале, јер његов глас допире све слабије и слабије, у све дужим размацима, као дозивање давленика који тоне, помаља се опет на површини, да још једном викне, и поново још дубље потоне. Пјевач је сад већ затетурао у своју авлију. Глас му се више не чује. Завладала је опет тишина, коју шум воде у ноћи не ремети, него је чини још једноличнијом и потпунијом. Тако све тоне. Тако је потонуо и 'Генерал' и, пре њега, толики моћни људи и велики преокрети“ (Исто: 449).

¹⁹ „Стојећи крај прозора, у очекивању потпуног мрака, младић [Дефосе] и консул [Давил] су често разговарали о тој 'вечитој светлости' и о таме паши [травнички везир Абдулах-паша] на чију су свећу навикли као на нешто стално и добро познато“ (Исто: 125, наш курзив).

на аутентичној грађи о стварним историјским личностима (истина, мање-више унеколико модификованој) – преплићу се са деоницама животописа фиктивних јунака, насталих као плод ауторове имагинације.

7. Међу конструктивне доминанте на којима почива јединство *Хронике* и њена кохерентна целовитост, којом се конституише јединство епске структуре, спада, несумњиво, „симбол другости”,²⁰ чији су носиоци травнички Турци: почев од беговата, с почетка и краја романа, па преко жена и деце, што псовкама и клетвама дочекују и испраћају стране консуле, до охолих трговаца што свој однос према свему *туђем* исказују немо – окретањем леђа консулу и његовој пратњи. Тај сложени симбол „другости” Травника и њихових житеља у односу на сав остали свет задат је већ у првом поглављу, и то од почетка до краја:

Никад нико у Травнику није ни помислио да је то варош створена за обичан живот и свагдашње догађаје. Никад, ни последњи балија испод Вишевице. Тај основни *осећај да су они однекуд другачији него остали свет*, створени и позвани за нешто боље и више, улазио је у свако људско створење, са хладним ветром са Влашића, са реском водом из Шумеће, са „слатким” житом присојних њива око Травника, и није их никад напуштао, ни у сну ни у беди ни на самртном часу.

То је важило у првом реду за Турке који живе у самој вароши. [...] То је важило и за саму *њихову варош у чијем је положају и распореду било нечега нарочитог, особеног и поноситог* (Исто: 13, наш курзив).²¹

8. Ова основна дихотомија „своје”–„туђе” ојачана је и двоструком тачком гледишта наратора на догађаје: с једне стране, „одоздо” – архајског меоаристе, сведока епских догађаја, савременика збивања који су предмет епског догађаја, који у епску структуру уноси свој аутентични једноставни, неизвештачени стил, близак фолклорном начину казивања, без историјских анахронизама, саображен духу времена који краси лаконизам казивања и динамична смена временских планова²² и, са друге, визуром „одозго” – ученог хистора из ових наших дана.²³ Примери за ову двоструку маску коју аутор наизменце навлачи дуж читаве епске структуре, често чак и у истом пог-

²⁰ Литература о „другости” у оквиру имагологије само на нашем језику, и то у последњој деценији броји преко стотину јединица. За ову прилику истичемо само студије: Митхада Шамића (1962), Енвера Казаса (2006), као и зборник радова Института за књижевност и уметност под насловом *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима* (2006).

²¹ Од посебног је значаја да је у завршној реченици дошло до метонимијског преношења са тзв. просторном метонимијом, са једним од два основна модела просторног метонимијског преношења: „назив насељеног места (варош Травник)/жители тог места (Травничани)”. У даљем тексту се, дакако, говори о тој основној врлини Травничана – о гордости: „Гордост, то им је друга природа, жива сила која их кроз читав живот прати и покреће и удара им видан знак по коме се *разликују од осталог света*” (Андрић 1963: 14).

²² „Вести о доласку страних консула, *као све вести у нашим крајевима*, јављале су се изненада, расле до фантастичних сразмера а затим нестајале одједном, да би се после неколико недеља опет појавиле новом снагом и у новом облику. Усред зиме, *која је те године била блага и трајала кратко*, ти су гласови добили први изглед стварности” (Исто: 19); „Поворка, *као што се види*, није била ни иначе много свечана ни многобројна...” (Исто: 22); „Као веза између Конака и новог консула служио је везирев лекар и тумач *César d' Avenat*, кога су и Османлије и *наш свет* звали Давна” (Исто: 24).

²³ „Домаћи Турци су били, *као што смо видели*, забринуте и зловољно су помињали могућност доласка консула” (Исто: 18); „Тако би изгледао живот овога госта Барухове куће [францус-

лављу, илустроваћемо пре свега на примеру анализе првог, по много чему репрезентативног поглавља.

9. Приповедна структура ауторовог лика, како рекосмо, у *Хроници* је полиморфна и полифона, са динамичном сменом разних субјективних језичко-стилистичких маски. Конструкт и стилистичко језгро читаве композиције овог романа је динамичан лик архајског казивача, носиоца колективне свести *консулских времена*. То је заправо „систем језика“ који се узајамно осветљавају. У тај први слој система два језика из две временске равни, прошлости и садашњости, уводи се нови слој – „хор гласова“ свести јунака, који се преноси опробаним техничким средством који краси модерни новоисторијски роман. Отуд се и код првог читања ствара утисак о „вишегласној субјективности“ појединаца и чешће група, различите националне, конфесионалне, социјалне припадности, што доводи до укрштања неколиких субјективних сфера свести јунака, а, надаље, до унутрашње драматизације, сукоба неколиких свести у оквиру једног истог сегмента епске структуре, до динамичне смене и сукобљавања различитог смисла у оквирима јединственог приповедног контекста.

На пример:

Наравно да је сваки од њих [Травничана] посматрао ствари својим очима и са своје, често *противне*, тачке гледишта. Католици, који су у већини, маштали су о утицајном аустријском консулу који ће *донети помоћ и заштиту моћног католичког цара из Беча*. Православни, који су малобројни и у последњих неколико година стално гоњени због устанка у Србији, нису очекивали много ни од аустријског ни од француског консула, али су у томе гледали добар знак и доказ да турска власт слаби и да долазе добра и спасоносна немирна времена. И одмах су додавали да, наравно, „*без руског консула ништа бити не може*“.

И сами малобројни али живахни Јевреји, Сефарди, нису могли да код оваквих вести задрже потпуно своју пословичну ћутљивост којој су их научила столећа; и њих је узбуђивала помисао да би у Босну могао доћи консул великог француског цара Наполеона „*који је за Јевреје добар као добар отац*“ (Исто: 18, наш курзив).

„В полночь Григорий, крадучись, подошел к стану, стал шагах в десяти. Пантелей Прокофьевич сыпал на арбу переливчатый храп. Из-под пепла золотым павлиньим глазком высматривал не залитый с вечера огонь. От арбы оторвалась серая укутанная фигура и зигзагами медленно двинулась к Григорию. Не доходя два-три шага, остановилась. *Аксинья. Она. Гулко и дробно сдвоило у Григория сердце*; приседа, шагнул вперед, откинув полу зипуна, прижал к себе послушную, польхающую жаром (Шолохов 1965: I, IX, 25).

10. И већ од првог поглавља наставља се започета у „Прологу“ дихотомија „ми“ (горди Травничани) – „они“ – тј. сви остали и, зачудо, све до Порте и омражених везира које шаље сам султан. Више пута поновљене структурно-семантичке анализе свих 28 поглавља потврдиле су импресију већ код првог читања текста да је управо прво поглавље репрезентативно стога што је премрежено свим видовима споменутих дихотомија и то на малом вербал-

ког консула Давила, подвукао Б. Ч.] кад би требало да буде приказан у неколико реченица за неки кратак curriculum vitae.” (Исто: 25).

ном простору од свега десетак страница. Ова општа травничка дихотомија „ми” (Травничани) – „они” (консули) се даље уситњава, дробни на различите тачке гледишта свих четирију конфесија: муслимани, католици, православни и малобројни Јевреји.

Готово је идентична споменута дихотомија и *Тихом Дону* – „ми” (горди донски козаци, староседеоци) – „они”, тј. сви остали, досељеници, било које сталешке припадности, посебно сељани, било Руси, било у Украјинци. И овде је први том романа репрезентативан: ова општа дихотомија, присутна у свести сваког донског козака, надаље се уситњава на различите тачке гледишта безмало свих јунака. О тој изузетности сведочи један од неколико симбола у виду лутајуће слике-синтагме „баћушка тихи Дон”, која сведочи о изузетности козака као изабраног народа, а у функцији конструктивне доминанте, расуте дуж читаве епске структуре, и то, почев од наслова и две старе козачке песме па до последње странице романа. Уосталом, због те посебности изабраног слободног сталежа у односу на све друге у Руској монархији, донски козаци су током и по завршетку грађанског рата доживели трагичну судбину нове Вандеје.

У закључку бисмо хтели да истакнемо да је у овом раду дат тек сумарни преглед читавог низа дихотомија са заједничком обрасцем „своје”–„туђе” на неколиким пробраним примерима којима се одликују приповедне структуре *Травничке хронике* и *Тихог Дона* на свим нивоима.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1963: И. Андрић, *Травничка хроника*, Сабрана дела, књ. 2, (прир.) М. првић и П. Шашић, Просвета–Београд: Младост–Загреб; Свјетлост–Сарајево, Државна založба Словенија–Љубљана.
- Бабовић 1986: М. Бабовић, Види метафоризације у „Тихом Доне” и поезика руског имажинизма, у: *Поетика стваралаштва Михаила Шолохова*, Нови Сад: Институт за стране језике и књижевности Филозофског факултета, 69–74.
- Бабовић 1989: М. Шолохов, *Тихи Дон*, превод Милосав Бабовић, књ. 1–4. Београд: Рад, 1989.
- Виходцев 1970: П.С. Виходцев (пр.), *История русской советской литературы*, Москва: Высшая школа.
- Казас 2006: Е. Kazas, „Трећи свијет” и његова мудрост искључивости (Слика империјалне идеологије и проsvјетителске утопије у Андрићевој „Травничкој хронци”), у: М. Матицки (пр.), *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 267–284.
- Лотман 1969: Ю.М. Лотман, О метаязыке типологических описаний культуры, у: *Труды по знаковым системам. Записки Тартуского государственного ун-та*. Вып. 236, Тарту, 460–477.

- Цвијан 1990: Т. В. Цивьян, *Лингвистические основы балканской модели мира*, Москва: Наука.
- Шамић 1962: М. Šamić, *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Шолохов 1965: М. Шолохов, *Тихий Дон*, у: *Собрание сочинений в девяти томах*. 2–5. Москва: Художественная литература.

Бранимир Б. Чович

ОБРАЗ „ДРУГОГО” И НАРРАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ В ТРАВНИЦКОЈ ХРОНИКИ
ИВО АНДРИЧА И В ТИХОМ ДОНЕ МИХАИЛА ШОЛОХОВА

Резюме

В исторических романах *Травницкая хроника* и *Тихий Дон* наблюдается целый ряд общих черт: во-первых, оба романа ограничены строгими временными рамками; во-вторых, они структурированы по одной из самых частотных семантических моделей – „свое” – „чужое”, которой характеризуется современный исторический роман и которая представляет собой так называемую *конструктивную доминанту* в композиции романа, которая разлита по всей нарративной структуре; в-третьих, много общего и структуре „образа автора” с двумя авторскими масками, с одной стороны, современника описываемых событий, но не участника, и, с другой, образом современного историка, который оценивает прошлые события с высоты всезнающего, вездесущего повествователя.